

RITA MILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

BENDRINĖ LIETUVIŲ KALBA EUROPOS KALBŲ POSTANDARTIZACIJOS KONTEKSTE

*Man kartais sako, kodėl aš taip raiškiai ir
taisyklingai kalbu ne darbe, ar negaliu paprastai. Jau
nelabai galiu, bet gal tai ir nėra labai blogai.*

Radio ir televizijos žurnalistė Aistė Plaipaitė¹

ESMINIAI ŽODŽIAI: bendrinė kalba, standartizacija, postandartizacija, destandartizacija, demotizacija, sociolingvistika, kalbos ideologijos.

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjama bendrinės lietuvių kalbos padėtis Europos kalbų postandartizacijos laikotarpiu. Remiantis svarbiausiais bendrinę kalbą apibūdinančiais požymiais, sudarančiais standartiškumo paradigmą (bendrumas visai visuomenei, normų homogeniškumas, stabili kodifikacija ir prestižas visuomenėje), pateikiama teorinių išvalgų, kurios leistų bendrinei lietuvių kalbai pritaikyti vienokį ar kitokį Europos bendrinėms kalboms būdingą dinamikos (destandartizacijos, demotizacijos ar kt.) modelį. Aktualizuojama tarpinės atmainos tarp regiolektų ir bendrinės kalbos – substandarto – sąvoka, kuri gali padėti paaiškinti šiuolaikinės bendrinės lietuvių kalbos dinamiką – vartosenos ir kalbinių nuostatų pokyčius.

ĮVADAS

Per ilgą, ištisus šimtmečius trukusį Europos bendrinių kalbų kūrimosi – standartizacijos² – laiką susiklostė suvokimas, kad viešiesiems valstybės valdymo, švietimo, kultūros, visuomenės informavimo ir kitiems bendriesiems reikalams tinkamiausia kalbos

¹ Platesnis šios kalbinės nuostatos kontekstas (Laimius Stražinskas, Aistė Plaipaitė: „Radijas – mano pirmoji meilė, o televizija – vis dar iššūkis“. *Savaitė*, 2019 07 25, nr. 30, p. 30–31):

– *Esate pelnusi „Kalbos grynulio“ apdovanojimą, tapusi geriausia radijo žurnaliste. Į sėkmę vedusių dalykų išmokote jau dirbdama ar įgijote vaikystėje?*

– *Kalbant apie kalbą, viena mano bobutė buvo labai priekabi ir mane vis nuo mažumės taisydavo, jei, pavyzdžiui, netaisyklingai sukirčiuodavau žodį „Raseiniai“ ar „Kėdainiai“. Ji dirbo bibliotekoje, pati daug skaitė, labai anksti ir mane išmokė skaityti ir duodavo pastabų dėl kalbos. Man lietuvių kalba buvo įdomi mokykloje ir studijuojant žurnalistiką universitete. Darbo praktika išlavino tartį ir suformavo dabartinį kalbėjimą.*

² Dėl termino *standartizacija* žr. Miliūnaitė (2017: 1–33).

atmaina yra bendrinė, paprastai sąmoningai daugiau ar mažiau reguliuojama, t. y. sunormintą pavidalą turinti, kalba. Teigiama, kad Europos kultūra yra bendrinių kalbų kultūra (Vogl 2012: 12). Bendrinės kalbos dažniausiai formavosi ir buvo stipriai palaikomos pirmiausia rašytiniu pavidalu – knygose ir vėliau medijose, todėl paradoksalu, kad šiandien medijos siejamos su didėjančiu vartosenos variantiškumu ir bendrinių kalbų destandartizacija (plg. Geeaerts 2001: 281–291; Coupland, Kristiansen 2011: 12–14; Androutsopoulos 2014: 3–48; Nevinskaitė 2019: 83–100).

Pastebimai kinta, įvairuoja ir viešoji sakytinė bei rašytinė lietuvių kalbos vartoseną – nuo žiniasklaidos iki socialinių medijų. Tie pokyčiai rodo vis didėjančią realiųjų normų atotrūkį nuo bendrinės kalbos normų kodifikacijos ir kelia klausimą: ar bendrinė lietuvių kalba pereina į naują raidos tarpsnį, ar jos vietą viešumoje pradeda užimti kokia kita atmaina? Panašius klausimus dar anksčiau nei Lietuvoje, XX a. pabaigoje, ėmė kelti įvairių Europos šalių mokslininkai, tiriantys bendrinių kalbų raidą ir jų sąveiką su konkrečioje kalbinėje bendruomenėje ir visame pasaulyje vykstančiais pokyčiais.

Politiniai, socialiniai ir ekonominiai veiksniai – globalizacija, demokratizacija ir internetizacija, taip pat įvairių krypčių migracija daro pastebimą įtaką Europos kalboms ir jų bendrinėms atmainoms, todėl imta nuogąstauti dėl pavojaus šių atmainų normiškumui bei vienalytiškumui (žr. Ghyselen ir kt. 2016: 75–76). Ieškant Europos bendrinių kalbų raidos panašumų ir skirtumų, dažnai minimas atvejis, ypač būdingas italų kalbai: kuriasi naujos bendrinės atmainos, artimesnės šnekamajai kalbai negu tradicinė bendrinės kalbos atmaina (Berruto 2017: 31–60; Cerruti ir kt. 2017: 3–28). Pagal šias optimistines prognozes vieną standartą tiesiog keičia kitas, vyksta vadinamoji *restandartizacija*, taigi bendrinės kalbos nenyksta, tik kinta jų pavidalas. Teigiama, kad bendrinė kalba keičiama tokiais kalbos (vartojimo) standartais, kurių įsigalėjimas labiau priklauso jau ne nuo valdžios ir elito pasirinkimų, o nuo neoficialių socialinių grupių nuomonių ir sprendimų (plg. Coupland, Kristiansen 2011: 27–28).

Pesimistinės prognozės skelbia, kad šių dienų visuomenėse bendrinės kalbos apskritai nebeturi ateities. Jas, pasak vokiečių sociologo Ulricho Becko, yra apėmusi *zombizacija*: kaip ir kiti modernybės konceptai (socialinė klasė, santuoka, religija), taip ir bendrinė kalba, yra pasidarę panašūs į zombius ir, nors jau yra mirę, dar struktūroja visuomenės mąstymą ir veiksmus (plačiau žr. Deumert 2010: 258–260).

Straipsnio tikslas – išryškinti esmines Europos bendrinių kalbų pokyčių kryptis ir palyginti, kaip šie procesai vyksta Lietuvoje, kiek jie atitinka bendruosius Europos bendrinių kalbų dinamikos modelius. Keliami uždaviniai: 1) apžvelgti Europos bendrinių kalbų pokyčių priežastis ir požymius postandartizacijos laikotarpiu; 2) aptarti Europos bendrinių kalbų dinamikos modelius; 3) apibūdinti svarbiausius bendrinės lietuvių kalbos pokyčių požymius; 4) apibrėžti teorines galimybes pritaikyti Europos bendrinių kalbų dinamikos modelius bendrinei lietuvių kalbai. Taikomi tyrimo metodai – analitinis, aprašomasis ir lyginamasis.

1. EUROPOS BENDRINIŲ KALBŲ STANDARTIŠKUMO PARADIGMA POSTANDARTIZACIJOS LAIKOTARPIU

Kalbės, kaip socialinio reiškinių, pokyčiai glaudžiai susiję su tuo, kas vyksta tą kalbą vartojančioje visuomenėje. Empiriniai tyrimai gali parodyti, kokia yra vartoseną, kokia kalba būdinga įvairių socialinių sluoksnių, skirtingose vietose gyvenantiems žmonėms, kokios yra jų kalbinės nuostatos. Dinamikos modeliai paaiškina, kokie procesai ir kaip vyksta. Visa tai skatina ieškoti pokyčių priežasčių ir prognozuoti tolesnės raidos kryptis. Ten, kur stipri kalbos politikos linija, – kartu prirėkus koreguoti šios politikos strategiją.

1.1. Europos kalbų pokyčiai ir jų priežastys

Bendrinių kalbų susiformavimą ir iškilimą ypač lemia socialinės, ekonominės, kultūrinės, o dažnai ir politinės aplinkybės. Todėl, kalbant apie kalbų pokyčius, svarbus platesnis istorinis ir socialinis kontekstas. Europos bendrinių kalbų raida, istoriškai žvelgiant, buvo daugiausia susijusi su nacionalinio išsivadavimo judėjimais ir valstybių kūrimusi, tik skirtingose šalyse ji nebuvo nei tapati, nei visiškai sinchroniška ir priklausė nuo galių santykių tarp skirtingų šalių, o šalių viduje – tarp socialinių klasių. Tačiau pats raidos modelis buvo panašus: Europos bendrinės kalbos kūrėsi ir plėtojosi daugmaž pagal gerai žinomą Einaro Haugeno bendrinių kalbų standartizacijos modelį (Haugen 1966: 933). Matant bendrinių kalbų raidos įvairovę, šis modelis vėliau buvo ne kartą tobulinamas ir net pripažinta, kad standartizacijos procesas gali kartotis cikliška (Deumert, Vandenbussche 2003: 10).

Kalbant apie bendrinių kalbų standartizaciją, pažymimos dvi šio proceso pusės. Viena, bendrinės kalbės iškilimas (iškėlimas) iki nacionalinio standarto reiškia, kad kitos atmainos įgauna žemesnį statusą ir menkesnį prestižą. Antra, bendrinės atmainos atsiradimas natūraliai

grindžiamas ekonominėmis, socialinėmis, politinėmis, geografinėmis ir istorinėmis aplinkybėmis ir yra susijęs su tokiais socialiniais poreikiais kaip valstybės valdymo centralizavimas (žr. Hernández-Campoy, Villena-Ponsoda 2009: 181–204).

Laiko atžvilgiu skiriamos ankstyvojo laikotarpio (nuo XV–XVI iki XIX a. susikūrusios ir tarptautinio bendravimo kalbomis tapusios anglų, prancūzų, vokiečių, ispanų ir kt. bendrinės kalbos), vidurinio laikotarpio (nuo XVIII–XIX a. pab. iki XX a. pr. susikūrusios lietuvių, latvių, čekų, kroatų, baltarusių, estų ir kt. bendrinės kalbos) ir vėlyvojo laikotarpio (XX a. vid. – pab. susikūrusios moldavų, makedonų, samių bendrinės kalbos) (plačiau žr. Vogl 2012: 22–26; Miliūnaitė 2018: 184–186 ir ten nurodytą literatūrą).

Bendrinė lietuvių kalba, kaip matyti, priklauso viduriniam formavimosi laikotarpiui; jos normos buvo kodifikuotos Jono Jablonskio tik pačioje XX a. pradžioje. XX a. viduryje daugelyje Europos šalių bendrinės kalbos jau buvo įsitvirtinusios, išplitusios visuomenėje ir paveikusios tarmes: vienur tarmės ėmė nykti, kitur dėl socialinių ir ekonominių priežasčių (migracijos į stambesnius centrus) transformavosi į stambesnius darinius – regiolektus. Bendrinė lietuvių kalba tuo metu, užuot pasiekusi brandą, turėjo atlaikyti rusifikaciją, o jos normos per 50 sovietinės okupacijos metų negalėjo plėtotis natūraliai³.

Į XXI amžių Europos bendrinės kalbos atėjo, būdamos nevienodo standartizacijos lygio: vienos jau įsitvirtinusios išsilavinusiame visuomenės sluoksnyje, kitos dar palyginti jaunos, todėl paprastai labiau reguliuojamos valstybės lygmeniu. Tuo metu prasidėjo bendrinių kalbų pokyčiai, kuriuos galima priskirti naujam – **postandartizacijos** laikotarpiui. Jis iš esmės sutampa su vėlyvosios arba, lenkų sociologo Zygmunto Baumano terminu, takiosios modernybės laikotarpiu, kurio ašis – globali šiuolaikinė visuomenė, gyvenanti aukštą lygį pasiekusios globaliosios ekonomikos ir informacinės revoliucijos sąlygomis. Svarbios šio laikotarpio ypatybės – senųjų autoritetų nuvainikavimas ir naujųjų įtakdarių iškilimas. Jų galia paprastai yra ne asmenybės branda ir minties jėga, idėjų generavimas, o labiau gebėjimas manipuliuoti viešąja nuomone. Taip pat šiam laikotarpiui būdingas fragmentiškumas, visa ko ribų nykimas; ypač aktualu tampa individo poreikiai, žmogaus teisės. Normos, pagal kurias žmonės vertina vienas kito elgesį, darosi ne tokios griežtos, o jų neatitinkantis elgesys teisinamas išoriniais veiksniais bei švelninančiomis aplinkybėmis; dar daugiau – žmonės

³ Beje, kalbant apie standartizaciją Lietuvoje, reikia pabrėžti, kad lietuvių bendrinės kalbos normų raidai ir apskritai lietuvių kalbos funkcionavimui – panašiai kaip ir artimiausiai pagal kilmę latvių kalbai – istoriškai daug įtakos turėjo ir tebeturi nelygiaverčiai kalbų kontaktai. Todėl čia ne visada tinka automatiškai perkelti užsienio tyrėjų natūraliai gyvujančioms kalboms suformuluotas sociolingvistikos aksiomas (dėl to žr. Coupland, Kristiansen 2011: 17).

nebėra ribojami iš anksto sukurtų taisyklių, jie laisvi apsibrėžti savo taisykles ir normas pagal aplinkybes (plg. Odendaal 2013: 183–187).

Sociolingvistų darbuose (žr. Coupland, Kristiansen 2011: 27) konstatuojama, kad vėlyvosios modernybės laikotarpiu, visuomenei individualizuojantis, socialinės jėgos, kurios apibrėždavo, kas yra kalbos standartas, visiškai pasikeitė. Iš valdančiosios klasės, politikos, mokslo ir religijos veikėjų – autoritetų – šios galios pereina individams. Demokratizacija naikina viršūnių galią ir skatina reikštis socialines jėgas „iš apačios“, todėl į viešumą iškyla „apačių“ kalba. Pradedama abejoti bendrinių kalbų, kurių prigimtis yra ideologinė (atliepianti ekonominio, socialinio ir politinio kalbinės bendruomenės elito viešpatavimą), svarbumu: modernioje demokratinėje visuomenėje, sudarytoje iš skirtingų kalbinių bendruomenių, nebėra vietos unifikuotai (vienalytei) bendrinei kalbai, ji nebėra siekiamybė (Coupland, Kristiansen 2011: 27–33; Odendaal 2013: 186). Kita vertus, nors globalizacija niveliuoja tautas, jų kultūras ir kalbas, bet kartu sukelia ir priešingus procesus, skatinančius kalbų įvairovę ir individualumą, kalbinės (kaip ir apskritai kultūrinės) tapatybės išlaikymą. Internetizacija keičia įprastas kalbų funkcionavimo terpes, transformuoja kalbas ir kuria naujus jų pavidalus.

Beįdra visoms Europos kalboms tai, kad ryškiai keičiasi tarmių padėtis: vienur jos nyksta ar net baigia nykti, kitur perauga į regiolektus. Senasis standartas taip pat keičiasi, tradicinės Europos bendrinės kalbos netenka stabilumo – tiek formos, tiek funkcijų, tiek kalbinių nuostatų lygmeniu. Visa ši kalbinė įvairovė kelia sumaištį mokyklose, mokant kalbų (Odendaal 2013: 187). Tačiau esama ir skirtumų, kurie daug priklauso nuo istorinio konteksto. Pavyzdžiui, Islandijoje, Prancūzijoje ir Danijoje bendrinės kalbos ideologija yra stipri, todėl pokyčiai vyksta ne šios ideologijos silpimo linkme, o bendrinės kalbos vartosenos (didėjančio variantiškumo) lygmeniu (plg. Ghyselen ir kt. 2016: 78).

Pažymėtina, kad Rytų Europos šalių bendrines kalbas postandartizacijos procesai pasiekė kiek vėluodami ir vyksta ne tokiu dideliu mastu. To priežastis – ilgą laiką buvusi šių šalių politinė priklausomybė, kuri buvo užgniaužusi demokratizacijos raidą (žr. Kristiansen 2016: 94).

1.2. Bendrinių kalbų dinamikos tyrimo aspektai

Vykstant minėtiems ryškiems Europos kalbų pokyčiams, nenuostabu, kad Europos kalbų tyrėjai ypač pastarąjį dešimtmetį rodo didelį susidomėjimą bendrinių kalbų raida ir jų santykio su nebendrinėmis atmainomis kaita, teoriniu ir empiriniu lygmeniu tiria šių atmainų

konvergenciją (plg. vokiečių – Auer, Spiekermann 2011; nyderlandų – Grondelaers, Van Hout 2011; italų – Berruto 2017; norvegų – Sandøy 2011; suomių – Nuolijärvi, Vaattovaara 2011 ir kt.). Kokie galėtų būti bendri šių pokyčių atskaitos taškai ir matavimo kriterijai?

Pirmiausia svarbu nepamiršti, kad, nepaisant kalbų pokyčius lemiančių veiksnių panašumo, kalbinės bendruomenės gali radikaliai skirtis savo socialinių klasių, lyties, bendruomenės ryšių, normų, prestižo sampratomis bei funkcijomis, todėl kiekvienas konkrečios kalbos raidos laikotarpis ir kiekviena kalbinė bendruomenė turi būti tiriama į tai atsižvelgiant (plg. Bergs 2012: 96; Smakman, Barasa 2016: 24–25).

Bendrinių kalbų tyrimuose dažniausiai išryškunami penki aspektai (plg. Smakman, Barasa 2016: 23; Miliūnaitė 2018: 45–70):

- istorinis požiūris (formavimasis ir raida),
- geografinis požiūris (santykis su kitomis tos pačios kalbos atmainomis),
- struktūrinis požiūris (normos, variantai),
- norminamasis požiūris (bendrinių atmainos kodifikacijos laipsnis),
- sociolingvistinis požiūris (kalbos ideologijos, visuomenės nuostatos, statusas, prestižas).

Pagal šiuos aspektus geriausiai galima aprašyti įsitvirtinusias vienakalbių politiškai ir kalbiškai stabilių visuomenių bendrines kalbas kaip natūralų tarmių tęstinumą (Smakman, Barasa 2016: 23). Šiuolaikinėse daugiakalbėse visuomenėse sociolingvistai grįžta prie bendrinės kalbos sampratos, jos apibrėžimo kriterijų ir teigia, kad Einaro Haugeno apibūdintų standartizacijos etapų, norint aprašyti dabartinę bendrinių kalbų dinamiką, nebepakanka: postandartizacijos laikotarpiui būdingi reiškiniai išeina už Haugeno modelio ribų (Coupland, Kristiansen 2011: 11).

Aiškinantis Europos bendrinių kalbų postandartizacijos laikotarpio pokyčių mastą, taip pat keliama klausimai, ar bendrinės kalbos (tiek rašytinės, tiek sakytinės formos), ypač didžiuosiuose miestuose, praranda savo pozicijas, užleisdamos vietą nebendrinėms, buvusioms žemesnio statuso, neprestižinėms atmainoms; ar ideologinės sistemos, kurios palaikė bendrinės kalbos ir kitų atmainų santykius, praranda savo galią, ar yra tik perstruktūruojamos. Struktūriniai bei sociolingvistiniai variantiškumo tyrimai remiasi kiekybine tekstynų duomenų analize, taigi gali rodyti konkrečius pokyčius. Tačiau kartu pripažįstama, kad kalbėti apie kalbinių nuostatų pokyčius (pavyzdžiui, nustatyti, ar žmonės tikrai seniau kalbėjo

normiškiau arba kad praeityje bendrinę atmainą vertino kitaip) yra kur kas kebliau (Ghyselen ir kt. 2016: 85).

1.3. Bendrinių kalbų standartiškumo paradigma

Europos bendrinių kalbų dinamikos modelis, kiek galima išvelgti gausiuose šios tematikos darbuose, dažniausiai kuriamas atsispiriant nuo esminės bendrinės kalbos ypatybės – standartiškumo. Tradiciškai skiriami trys arba keturi standartiškumo požymiai (plg. Auer, Spiekermann 2011: 164; Grondelaers ir kt. 2016: 119):

- 1) bendrumas visai teritorijai, kurioje gyvuoja nebendrinės atmainos (tarmės),
- 2) prestižas (vartojimas oficialiose viešosiose situacijose, švietimo sistemoje),
- 3) raiškos priemonių homogeniškumas,
- 4) kodifikacija.

Išnagrinėjus ir apibendrinus įvairiuose šaltiniuose aprašomus standartiškumo požymius, Europos bendrinių kalbų dinamikai tirti galima pasiūlyti standartiškumo paradigmą ir tyrimų klausimus (žr. 1 lentelę).

1 LENTELĖ. Standartiškumo paradigma ir tirtini klausimai

	Standartiškumo paradigma	Klausimai
1.	Bendrinės kalbos santykis su kitomis atmainomis	Kaip kinta bendrinės kalbos santykis su kitomis nacionalinės kalbos atmainomis?
2.	Variantiškumas	Didėja ar mažėja viešosios vartosenos (ypač žiniasklaidos) variantiškumas?
3.	Kodifikacijos strategija	Kaip keičiasi bendrinės kalbos normų kodifikacijos pobūdis?
4.	Kalbos ideologijos	Kaip kinta bendrinės kalbos ideologija ir šios atmainos prestižas visuomenėje?

Pateiktoji standartiškumo paradigma gali būti bendrinės kalbos dinamikos atskaitos taškas, kai, imant Haugeno standartizacijos modelį, bendrinė kalba yra pasiekusi aukščiausią raidos būvį arba yra netoli jo. Šios paradigmos dėmenys tarpusavyje labai susiję, ir jų sąveika kelia bendresnį klausimą: koks yra vartosenos pokyčių ir kalbos ideologijų pokyčių santykis? Toliau visi minėti dėmenys glaustai aptariami atskirai.

1.3.1. Bendrinės kalbos santykis su kitomis atmainomis. Bendrinės kalbės, ypač jos sakininės formos, standartiškumas pasidaro maksimalus, jeigu bendrinė kalba padengia visą kalbos arealą, t. y. tarmiakalbiai pripažįsta bendrinę kalbą kaip oficialaus viešo kalbėjimo atmainą, nors gali būti ne visai kompetentingi patys ją vartoti (Auer, Spiekermann 2011: 164). Prasidėjus pokyčiams (destandartizacijai), kai kurie regionai gali susikurti naują standartą arba likti be jokio, jeigu dėl kokių nors priežasčių atsitraukia nuo funkcionuojančios bendrinės atmainos.

Kalbant apie kalbų stratifikaciją, t. y. jų susiskaidymą į atmainas, ir skirtingų atmainų santykius, kartais vartojamas **substandarto** terminas. Tai menkiausiai už standartą (bendrinę kalbą) vertinama atmaina, kurios ypatybės kalbinė bendruomenė laiko žemesnėmis už tas, kurios priskiriamos prestižinei atmainai pagal tris varijavimo matmenis: diatopiją (t. y. geografinį varijavimą – dialektus), diastratiją (socialinį varijavimą – sociolektus) ir diafaziją (varijavimą pagal komunikacinę situaciją – funkciolektus) (plg. Berruto 2017: 32 – perimta iš E. Coseriu; Kardelis 2016: 7). Vokiečių sociolingvistikoje substandartu dažnai vadinama sakininė atmaina, artima standarto poliui, kiek paveikta regioninių variantų, bet daugelis jos ypatybių nėra nei regioniniai variantai, nei bendrinės kalbos reiškiniai (žr. Stoeckle, Svenstrup 2011: 87).

Kuriant bendrinių kalbų dinamikos modelius, substandarto sąvoka leidžia apibendrintai įvardyti įvairias nebendrines atmainas, ypač tas, kurios klostosi kaip bendrinės kalbos ir tarmių (regioninių variantų) tarpsluoksnis. Kartais panašiai apibūdinama atmaina vadinama *bendroja kalba*, pabrėžiant, kad ši atmaina skirta tarpregioninei ir viršregioninei komunikacijai, bet neturi oficialaus statuso ir taisyklingumo–netaisyklingumo matmens (plg. Bartsch 1985: 41).

Ar Lietuvoje būtų galima kalbėti apie susiformavusį substandartą? Greičiausiai taip. Lietuvoje XXI a. tarmių ir bendrinės kalbos sandūroje kinta ne tik pačios tarmės, – dėl socialinių ir ekonominių priežasčių, kaip minėta, formuojasi regiolektai. Teoriškai būtų galima daryti prielaidą, kad toje sandūroje, bendrinei kalbai plintant per švietimo sistemą ir žiniasklaidą, jau susikūrė naujas tarpsluoksnis – lietuvių kalbos substandartas, arba *bendroji lietuvių kalba*. Koks jos santykis su bendrine kalba? Šiandien galima sakyti, kad rašytinė bendrinė lietuvių kalba funkcionuoja ten, kur ji kuriama ir tvarkoma (redaguojama) specialiai pasirengusių žmonių. Jeigu viešai skelbiamas neredaguotas laisvojo stiliaus tekstas (žiniasklaidoje, socialiniuose tinkluose ir pan.), nemaža tikimybė, kad tai yra substandartas

(plačiau apie tai žr. 2.2 skyrių). Sakytinės bendrinės kalbos funkcionavimo ribos dar siauresnės⁴, nes specialiai išmokusių bendrinės tarties kalbėtojų, ypač iš tų, kurie gyvena tarminėje aplinkoje (ar iš jos kilę), dėl bendrinės lietuvių kalbos jaunumo dar nėra (o ir negali būti) daug.

1.3.2. Variantiškumas. Vienas iš svarbiausių standartiškumo principų yra mažinti vidinį bendrinės kalbos (t. y. jos raiškos priemonių) variantiškumą, nustatyti kuo mažiau variantiškas bendrinės kalbos normas, atmetant įvairiems kalbos lygmenims priklausančius dubletus. Dažnai sakoma, kad standartiškumo siekiamybė – homogeniškos normos (Auer, Spiekermann 2011: 164), nors lietuvių kalbos atveju tai nėra visai tiesa (plačiau žr. 1.3.3 skyrių).

Visuomenėje vykstantys pokyčiai kalbos atmainas daro atviras, jose kalbos reiškiniai migruoja, ir viešosios kalbos rezultatas jau ne visada gali būti apibrėžiamas kaip vienės kurios nors atmainos realizacija ar konkretaus funkcinio stiliaus apraiška. Tiriant vartosenos duomenis nustatoma, ar tose situacijose, kurioms paprastai būdingos bendrinės kalbos normos, nedidėja raiškos priemonių heterogeniškumas (Ghyselen ir kt. 2016: 83). Žymėtieji žemesnės atmainos reiškiniai neutralioje viešojoje kalboje praranda žymėtumą, ir variantiškumas tampa tokios tapatybės kūrimo priemone. Tokiomis aplinkybėmis bendrinės lietuvių kalbos normos taip pat darosi nestabilios, jų variantiškumas didėja, ir tai yra realiosios vartosenos (iš esmės galima sakyti – substandarto) spaudimo, o kai kada ir kodifikacijos strategijos padarinys.

1.3.3. Kodifikacija. Kodifikacija yra būdas raštu įteisinti bendrinės kalbos normas. Ją kai kuriose šalyse atlieka specialios institucijos ar agentūros, o kodifikuotos normos fiksuojamos žodynuose, gramatikose, kalbos patarimų vadovuose. Standartiškumą apibūdina bendrinės atmainos kūrimosi pradžioje auganti, o vėliau stabili kodifikacija. Kalbai kintant, ji gali būti peržiūrima; jos strategija priklauso nuo konkrečios šalies kalbos politikos. Postandartizacijos laikotarpiu pastebima, kad apskritai bendrinės kalbos norma tampa daugiacentrė, t. y. nyksta vienas kalbos normas diktuojantis centras (Coupland, Kristiansen 2011: 30; Ammon 2015: 53).

⁴ Pavyzdžiui, nebūtų galima teigti, kad, tarkim, Lietuvos Respublikos Seimo posėdžių sakytinė kalba yra visiškai bendrinė.

Galimi du kodifikacijos tipai, priklausantys nuo bendrinės kalbos raidos istorijos ir nuo bendrinės kalbos reguliavimo pobūdžio (konkrečiau – nuo valstybės kalbos politikos (ne)buvimo). Vienas kodifikacijos tipas labiausiai remiasi realiąja vartoseną, ir bendrinės kalbos normos nustatomos tik pagal tai, kas joje funkcionuoja. Antrasis kodifikacijos tipas orientuotas ne vien į vartoseną, bet ir į kalbos sistemą bei norminimo tradiciją. Pastarasis tipas ypač būdingas jaunesnėms bendrinėms kalboms, taigi ir bendrinei lietuvių kalbai. Jos normų sistema XIX a. pab. – XX a. pr. buvo kuriama vienos tarmės pagrindu, kadangi tuo metu nebuvo susiformavęs elito sluoksnius, kalbantis bendrine atmaina. Norminimo tradicijos svarbą paaiškina siekis normas stabilizuoti. Būdingą bendrinės lietuvių kalbės kaip išmoktosios, o ne kaip įgytosios atvejį iliustruoja ir šio straipsnio *motto*.

Bendrinės lietuvių kalbos kodifikacijos teorijoje ir praktikoje nuosaikus variantiškumas ir stilistinė bei funkcinė variantų skaida (tik ne visų kalbos lygmenų vienodai) pripažįstami kaip galimybė kisti normai, kad kodifikacija neatitrūktų nuo vartosenos ir bendrinės kalbos vartotojų poreikių (žr. Miliūnaitė 2009). Pavyzdžiui, nuo XXI a. pr. bendrinės lietuvių kalbos kodifikacijoje stengiamasi nuosekliau žymėti vadinamuosius funkcinius požymius (kartu ir stilistinės skaidos atvejus), taigi fiksuojamas (kodifikuojamas) normos variantiškumas. Tačiau reikia pripažinti, kad lietuvių kalboje kodifikacijos įtaka viešajai vartosenai mažėja, į ją viešosios kalbos vartotojai vis mažiau atsižvelgia, ir vis labiau linkstama į antrąją kodifikacijos tipą, kai kuriems kalbos specialistams mėginant vartosenos kriterijų iškelti kone kaip vienintelį.

1.3.4. Kalbos ideologijos, prestižas. Visuomenėje vyraujančios kalbos ideologijos – kaip kalbinių nuostatų dėl kalbos, jos atmainų ar kitų kalbų vartojimo visuma – lemia, kuri kalba, atmaina ar kelios atmainos bus prestižinės, daugiausia palaikomos ir siektinos. Standartiškumas reiškia, kad bendrinės kalbos statusas stiprus; mokantys bendrinę kalbą visuomenės nariai paprastai laikomi protingesniais, galingesniais, autoritetiškesniais (Auer, Spiekermann 2011: 164). Bendrinės atmainos standartiškumas auga ir statusas stiprėja kartu su jos oficialiuoju prestižu, kuris pirmiausia priklauso nuo to, kiek bendrinę kalbą valstybės mastu remia valdantieji sluoksniai.

Bendrinės kalbos ideologiją palaiko suvokimas, kad šiuolaikinėse visuomenėse tai tinkamiausia kalbos atmaina, reikalinga žmonėms komunikuoti su valdžia, valstybės administravimo bei teisės sistema; bendrinė kalba vartojama aukšto lygio intelektualinėje,

profesinėje veikloje, ekonomikoje, technologijų srityje ir švietimo sistemoje; tai žinių, informacijos perdavimo, įgūdžių formavimo, skaitymo kultūros palaikymo, viešojo bendravimo, vertimų iš kitų kalbų ir nacionalinės žiniasklaidos priemonė (Odendaal 2013: 188). Kai kada nurodoma, kad bendrinė atmaina paprastai yra ir aukščiausios valdžios, pavyzdžiui, parlamento sesijų, kalba (Smakman, Barasa 2016: 23). Europoje kiekvienos šalies bendrinė kalba dažnai laikoma tautos tapatybės, nacionalinės vienybės, solidarumo ir prestižo simboliu (Auer, Spiekermann 2011: 164; Leonard, Árnason 2011: 91–96; Odendaal 2013: 188).

Postandartizacijos laikotarpiu, kaip minėta, keičiasi kalbos normas diktuojančių visuomenės galių santykiai. Kaip ir Haugeno standartizacijos modelis, Ulricho Ammono dar XX a. pab. sukurtas socialinių jėgų, kurios sprendžia, kas yra kalbos standartas, teorinis modelis (žr. Ammon 2015: 53–67) nebe visiškai atitinka tikrovę, nes atspindi bendrinės kalbos normų skleidimą „iš viršaus“. Socialinėmis jėgomis, palaikančiomis bendrinės kalbos ideologiją, kuriančiomis, skleidžiančiomis ar primetančiomis kalbos normas, U. Ammonas laiko kalbos ekspertus, kalbos normų kodifikuotojus, kalbos normų autoritetus (profesionalius žinių pranešėjus, žurnalistus, mokytojus, redaktorius), pavyzdinius kalbėtojus bei tekstų autorius.

Su visuomenės demokratizacija iškilusi liberalioji kalbos ideologija į tradicinę bendrinės kalbos atmainą žiūri kaip į primestą didžiajai visuomenės daliai, taigi diskriminuojančią kalbines mažumas bei marginalizuotas grupes, keliančią grėsmę asmens laisvei (žr. Odendaal 2013: 183–203). Iškeldama „liaudiškuosius“ kalbos autoritetus, liberalioji kalbos ideologija padeda viešojoje vartosenoje tvirtintis „demokratiškesniam“ bendrinės kalbos variantui, dažnai – stichiškai besiklostančiam substandartui, kuris ne formuoja realiąją normą, o ją perima. Kaltindama bendrinės kalbos ideologiją autoritarizmu, pati liberalioji kalbos ideologija kartais ieško savo galios atramos taškų tarp politikų, žiniasklaidininkų, naujųjų visuomenės nuomonės formuotojų (įtakdarių), taip pat švietimo sistemoje, taigi siekia paveikti tas visuomenės grandis, nuo kurių labiausiai priklauso bendrinės kalbos prestižas bei funkcionavimas, ir diegti kritinį požiūrį į bendrinę atmainą. Lietuvoje kaip prestižinę kalbos atmainą mėginama įteigti esant nebe tradicinę bendrinę kalbą, o substandartinę sostinės – Vilniaus kalbą (žr. Vaicekauskienė, Čičirkaitė 2011: 57–76), tačiau remiamasi gana

prieštarais kalbinių nuostatų tyrimais⁵. Neišleistina iš akių ir tai, kad kai kurie liberaliosios kalbos ideologijos skleidėjai eina dar toliau – menkindami lietuvių kalbos prestižą, jau dešimtmetį nuosekliai formuoja teigiamas nuostatas dėl anglų kalbos, kaip antrosios kalbos, vartojimo Lietuvoje⁶. Kita vertus, lietuvių kalbos atmainų (variantiškumo) tyrimai perceptyviosios dialektologijos požiūriu rodo, kad Lietuvos jaunimo turimas bendrinės kalbos vaizdinys siejamas ne tik su Vilniumi, bet ir su kitais didmiesčiais, taip pat daugiausia su išsilavinimu (Aliūkaitė ir kt. 2017: 285–286).

Taigi kalbos ideologijų kaitos ir bendrinės kalbos prestižiškumo klausimas, kalbant apie bendrinių kalbų raidos dinamiką, yra ypač svarbus.

2. EUROPOS BENDRINIŲ KALBŲ DINAMIKOS MODELIAI POSTANDARTIZACIJOS LAIKOTARPIU

Atsižvelgiant į aptartą keturių dėmenų standartiškumo paradigmą ir jos pokyčius postandartizacijos laikotarpiu, aprašomi įvairūs Europos bendrinių kalbų dinamikos modeliai: destandartizacija, demotizacija, restandartizacija ir kt. (plg. Auer, Spiekermann 2011: 161–176; Coupland, Kristiansen 2011: 29–31; Berruto 2017: 31–60)⁷. Matyti, kad kristalizuojasi du ryškūs modeliai – destandartizacija ir demotizacija, o kitus atvejus būtų galima laikyti tam tikromis šių modelių apraiškomis. Esminiai bendrinių Europos kalbų dinamikos modelių ir jų apraiškų požymiai apibendrinti 2-oje lentelėje. Pažymėtina, kad šiems modeliams kurti naudojami modernūs metodai, pavyzdžiui, lektometrija (plg. Ruettei ir kt. 2016: 48–79), pagrįsta kompiuterine didžiulių tekstynų duomenų analize.

⁵ Dėl tokių tyrimų vertinimo plg. Pupkis (2019). Beje, suomių sociolingvistų tyrimai atskleidė, kad, nepaisant to, jog visuomenės kalbinės nuostatos rodo esant destandartizacijos požymių, dauguma suomių, ypač vyresnio amžiaus, vis dar nori, kad sakytinėje žiniasklaidoje žinių ir kitose aktualijų laidose būtų kalbama bendrine kalba. Skirtingų Suomijos vietų dialektologinės studijos parodė, kad sostinės Helsinkio regionas dažniau suvokiamas kaip miesto slengo, o ne kaip bendrinės kalbos centras; jame gyvenantys žmonės apibūdinami kaip arogantiški, pasipūtę ir nedraugiški (Nuolijärvi, Vaattovaara 2011: 69–70).

⁶ Būdingas pavyzdys skaitomiausioje interneto žiniasklaidoje: „<...> kokia bejėgė lietuvių kalba prieš anglų kalbą, kuri viską sugeba pasakyti trumpai, viensikiemeniais ir dviskiemeniais žodžiais, apsieina praktiškai be linksnių ir yra tiksli ir dar dainose gražiai skamba, ir, be to, yra jokių komisijų nereguliuojama“ (Andrius Užkalnis. Užkalnio maisto apžvalga perkama už 4000 eurų arba dar vienu būdu. *delfi.lt*, 2019-12-08. Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/maistas/laukines-zasys/uzkalnio-maisto-apzvalga-perkama-uz-4000-euru-arba-dar-vienu-budu.d?id=82990773>).

⁷ Pavyzdžiui, italai linkę kalbėti apie postandartizacijos procesus lydinčią informalizaciją, t. y. bendrinės kalbos krypimą į laisvasias, šnekamąsias ir regionines atmainas, bei dehomogenizaciją (tradicinės bendrinės kalbos ir naujojo standarto, kuris mažiau kodifikuotas ir regioniškai įvairuojantis, koegzistavimą) (Cerruti ir kt. 2017: 3).

2 LENTELĖ. Standartiškumo paradigmos kaita pagal Europos kalbų dinamikos modelius

	Standartiškumo paradigma	Klausimai	Postandartizacija	
			Destandartizacija	Demotizacija
1.	Bendrinės kalbos santykis su kitomis atmainomis	Kaip kinta bendrinės kalbos santykis su kitomis nacionalinės kalbos atmainomis?	Demokratėjimas leidžia išeiti į viešumą ir kitoms atmainoms (tarmėms, regiolektams, substandartui ir kt.) – su jomis bendrinė kalba ima konkuruoti, praranda kai kurias funkcijas kalbinėje bendruomenėje.	
			Nebelieka vienos atmainos, bendros visai kalbinei bendruomenei, poreikio. Kelios atmainos funkcionuoja lygiagrečiai.	Vyksta restandartizacija, ir buvusi ar besikurianti neprestižinė atmaina ateina į tradicinės bendrinės kalbos vietą.
2.	Variantiškumas	Didėja ar mažėja viešosios vartosenos (ypač žiniasklaidos) variantiškumas?	Variantiškumas didėja, norma tampa daugiacentrė.	Variantiškumas didėja, pastebima horizontalioji ir vertikalioji variantų migracija. Laisvojo (šnekamojo) stiliaus ypatybės pereina į oficialiąją vartoseną ir rašomąją kalbos formą.
3.	Kodifikacijos strategija	Kaip keičiasi bendrinės kalbos normų kodifikacijos pobūdis?	Nelikus vieno bendrinės kalbos normų reguliavimo centro, kodifikacijos vaidmuo mažėja.	Teigiamai kodifikuojama vis daugiau buvusių nebendrinių variantų, atsižvelgiant į realiosios vartosenos polinkius; kodifikuotos normos tampa vis variantiškesnės.
4.	Kalbos ideologijos	Kaip kinta bendrinės kalbos ideologija ir šios atmainos prestižas visuomenėje?	Bendrinės kalbos ideologija silpsta, bendrinė kalba praranda oficialųjį prestižą, išskirtinę savo vertę visuomenėje. Kaip lygiavertės pripažįstamos kelios atmainos.	Bendrinės kalbos ideologija išlieka: ši atmaina išlaiko prestižą, bet keičiasi supratimas, kokia ji turi būti.

Kaip matyti iš šios tematikos mokslo darbų, nagrinėjant bendrinių kalbų dinamiką, reikia turėti galvoje tokias išlygas:

- nėra nusistovėjusi terminija, todėl tie patys ar panašūs modeliai kai kada vadinami skirtingai;

- kadangi kalbama apie dabartinių kalbų dinamiką, procesas yra nuolat kintantis, todėl dinamikos modelių skiriamieji požymiai ne visada ryškūs;
- skirtingų šalių bendrinėse kalbose galimos visokios modelių sąveikos variacijos;
- šie modeliai yra supaprastinti, nes neatsižvelgiama į skirtingas kalbos apraiškas (sąkytinę ir rašytinę), kurių dinamika gali rodyti priešingas tendencijas.

Į Europos bendrinių kalbų dinamikos procesus žvelgiama nevienodai. Kai kurie autoriai kelia mintį, kad vėlyvosios modernybės laikotarpiu galimi du alternatyvūs bendrinių kalbų kitimo scenarijai: *destandartizacija* ir *demotizacija*. Antrasis scenarijus Europos šalyse esąs labiau paplitęs (Coupland, Kristiansen 2011: 28). Vokiečių sociolingvistai teigia, kad *destandartizacija* ir *demotizacija* viena kitos nepaneigia. Šie modeliai galintys funkcionuoti greta tuo pačiu metu, ir tai nebūtinai turi rodyti priešingas bendrinių kalbų raidos kryptis (žr. Auer, Spiekermann 2011: 162).

Toliau būdingiausi Europos bendrinių kalbų dinamikos modeliai ir konkretnės jų apraiškos aptariami išsamiau.

2.1. Demotizacija → restandartizacija

Terminą *demotizacija* (vokiečių k. *Demotisierung* < graikų k. *demōs* „liaudis“) 1997 m. sukūrė vokiečių kalbininkas Klausas J. Mattheieris – raštingumo plitimui išsilavinusiose socialinėse klasėse ankstyvosios modernybės laikotarpiu pavadinti. Vėlyvojoje modernybėje šis terminas žymi bendrinės kalbos liaudiškėjimą. Demotizacijos atveju bendrinės kalbos ideologija lieka nepakitusi, nes pripažįstama, kad tokia prestižinė atmaina reikalinga. Taigi visuomenės kalbinės nuostatos šiuo atžvilgiu nesikeičia, bet keičiasi kalbėjimo būdų vertinimas – kokia turinti būti toji bendrinė atmaina. Paprastai paaugštinamas buvusios neprestižinės atmainos statusas. Kaip šio bendrinės kalbos dinamikos modelio pavyzdys pateikiama danų viešoji sąkytinė kalba, kurios anksčiau su žemuuoju statusu sietą (darbininkų klasės) Kopenhagos šneką jaunimas vertina teigiamiau nei tradicinę aukštąją Kopenhagos tartį ar kitus vietos akcentus (Coupland, Kristiansen 2011: 25–26). Tačiau yra viena išlyga. Žemojo statuso (demotinė) šneka pakeliama į aukštesnį statusą ne absoliučiai, o tik tam tikromis komunikacijos akto aplinkybėmis, ir tai yra ne greitai, o ištisus dešimtmečius (nuo XX a. 7-o dešimtmečio) trunkantis procesas (žr. Kristiansen 2016: 96–97). Tradicinė aukštoji Kopenhagos tartis priskiriama pripažintoms (autoritetingoms) institucijoms, o demotinė šneka

siejama su individualaus kalbėtojo dinamizmu: toks kalbėtojas apibūdinamas kaip veiklus, paprastas, keliantis pasitikėjimą, įdomus, sėkmės lydimas medijų žmogus (Coupland, Kristiansen 2011: 28–30). Kadangi demotizacija tiesiogiai susijusi su naujosios medijų kultūros⁸ plitimu ir viešosios erdvės atvėrimu visuomenės balsui, teigiama, kad medijos yra ir ideologinis įrankis kurti naujam kalbos mokėjimo standartui, ir kartu to standarto sklaidos įrankis. Šie procesai akivaizdūs ir Lietuvoje (žr. Nevinskaitė 2019: 83–100).

Taigi demotizacijos atveju (bent pradžioje) pripažįstama vienu metu egzistuojant kelias prestižines atmainas, kurios prestižiškumą įgyja priklausomai nuo komunikacijos aplinkybių (socialinių kontekstų). Todėl į demotizaciją galima žiūrėti kaip į dalinį tradicinės bendrinės kalbos statuso žeminimą ir funkcijų siaurinimą, kai dalį funkcijų ir aukštojo statuso perima kita atmaina. Toks normų daugiacentriškumas sietinas su destandartizacija (plg. Coupland, Kristiansen 2011: 30), todėl matyti, kad destandartizacijos ir demotizacijos procesai nebūtinai yra alternatyvūs bendrinių kalbų raidos modeliai. Kaip demotizacijos pavyzdys nurodoma dabartinė bendrinė vokiečių kalba. Sakytinis standartas, kurio anksčiau mokyta mokykloje kartu su rašytiniu, daugeliui vokiečių tapo atmaina, su kuria jie užaugo. Dabar sakytinis standartas, skatinamas medijų, pasidarė prieinamas visiems ir atsiskyrė nuo rašytinio (Auer, Spiekermann 2011: 166–174).

Dėl demotizacijos atsiranda priešara tarp tradicinių, autoritetų nustatytų normų, kurių turi laikytis švietimo institucijos, ir reališios vartosenos (Auer, Spiekermann 2011: 162). Tai matyti vykstant ir Lietuvoje. Kalbinių nuostatų tyrimai rodo, kad mokytojai, ypač lituanistai, susiduria su dvejopomis normomis: kodifikuotomis, kurių turi mokyti, ir realiosiomis, kurios veikia mokinius daugiausia už mokyklos ribų. Didėjantis atotrūkis tarp kodifikuotųjų ir realiųjų normų mažina mokymosi motyvaciją ir sunkina mokymosi procesą. Tą patį galima pasakyti ir apie sakytinėje žiniasklaidoje dirbančius profesionalius žinių vedėjus bei kalbos redaktorių, kurie laviruoja tarp kodifikuotų ir realiųjų („liaudiškųjų“) normų tada, kai tos normos nesutampa.

Viena iš įsibėgėjusios demotizacijos apraiškų būtų galima laikyti **restandartizaciją** – iš naujo vykstančią standartizaciją. Tai panašu į bendrinės kalbos kūrimosi procesą, tik restandartizacijos atveju bendrinė kalba jau egzistuoja, o į apyvertą įtraukiamas naujas normų arba funkcijų rinkinys (Odendaal 2013: 189). Kitaip tariant, restandartizacijos eiga priešinga

⁸ Neatsitiktinai paties žodžio *kultūra*, reiškiančio žmogaus ir visuomenės kuriamą materialinių bei dvasinių vertybių formą, pirminė teigiamai konotuota reikšmė naujosiose medijose išplečiama, t. y. neutralizuojama (plg. naujus *kultūros* kontekstus: *patyčių kultūra*, *neapykantos kultūra* ir pan.).

standartizacijai – siekiama ne atmesti netinkamas raiškos priemonės ir atriboti socialines grupes, o išplėsti kalbos reiškinių priimtinumo ribas. Restandartizacijos atveju kalbos normos ne nuleidžiamos „iš viršaus“, o grindžiamos realiosios vartosenos bei kalbos vartotojų kalbinės elgsenos tyrimu. Taigi restandartizacija vadinama standarto sudemokratinimu ir dažniausiai yra atsakas į socialinę problemą arba į pokyčius, kuriuos patiria specifinės socialinės grupės.

Restandartizacija, kaip bendrinės kalbos dinamikos modelio apraiška, neturi vienodos sampratos. Kartais ją vadinama tarpinė, pereinamoji būseną nuo vieno bendrinės kalbos raidos etapo prie kito, t. y. laikinas variavimas, į bendrinės kalbos vartoseną skverbiantis variantams „iš apačios“ (Auer, Spiekermann 2011: 165). Kaip minėta, restandartizacijos terminą plačiai vartoja italai procesui, vykstančiam nuo XX a. 9-o dešimtmečio, pavadinti: tradicinei bendrinei kalbai sąveikaujant su šnekamosios, laisvosios ir regioninės kalbos atmainomis, buvusios substandarto ypatybės absorbuojamos bendrinės kalbos vartojimo srityse, o viso to rezultatas – naujas standartas, t. y. naujoji italų bendrinė kalba, kuri egzistuoja lygiagrečiai su tradicine bendrine atmaina (Cerruti ir kt. 2017: 3–28). Kitaip tariant, kalbos formos ir struktūros, kurios jau egzistuoja italų kalbos substandarte, taip pat dėl anglų kalbos atsiradusios inovacijos praranda savo žymėtumą kaip žemėsios, šnekamosios atmainos elementai ir pereina į išsilavinusių žmonių vartoseną ir rašytinę kalbą, iš dalies į žiniasklaidą (Berruto 2017: 31).

Kartais restandartizacija vadinamas kalbos planavimo (t. y. ne stichiškos raidos, o sąmoningo kalbos reguliavimo) etapas, kai kuriama nauja bendrinės kalbos atmaina, turinti transformuoti visuomenės poreikių nebeatitinkančią tradicinę bendrinę kalbą ir sąmoningomis pastangomis pakeisti kalbos formas, funkcijas bei kalbinę elgseną (plg. Odendaal 2013: 183–203).

2.2. Destandartizacija → substandartizacija

Standartizacija reiškia skirtingų kalbos atmainų atsiskyrimą, atsiribojimą, vienos iš jų išskėlimą, o destandartizacija – tų atmainų suartėjimą, jų statuso susilyginimą. Demokratėjimas atveria kelią į viešumą greta bendrinės kalbos ateiti ir kitoms kalbos atmainoms, internetizacija sukuria įrankius ir prieigas visiems norintiems viešai reikšti nuomonę. Destandartizacija reiškia, kad iki tol įsitvirtinusi bendrinė kalba struktūriškai išsiskaido ir praranda oficialųjį, atvirąjį prestižą – silpsta jos ideologija (Auer, Spiekermann 2011: 162–164). Viešoji vartoseną

tampa vis variantiškesnė, anksčiau buvusios nenorminės formos (pavyzdžiui, vartojamos darbininkų klasės) yra paaukštinamos iki alternatyvių norminių formų.

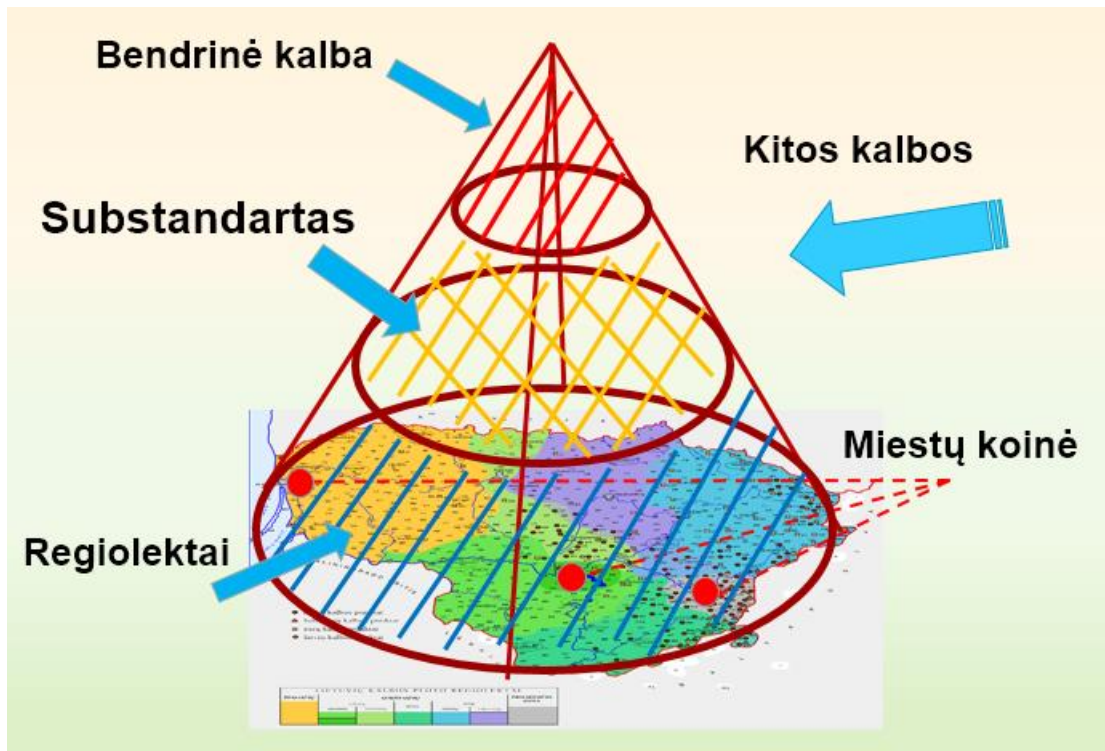
Nelikus vienos idealizuotos kalbos atmainos, į kurią orientuotųsi visa visuomenė, kalbinės nuostatos radikaliai keičiasi: vaduojamasi iš tokių negatyvių dalykų kaip pajuoka, šaipymasis, diskriminacija, socialinis atstūmimas, kuriuos sukeldavo nepakankamas prestižinės atmainos mokėjimas (plg. Coupland, Kristiansen 2011: 29). Nors dažnai teigiama, kad Europoje destandartizacijos kaip ir nėra, nes išlieka viešajam gyvenimui tinkamiausios atmainos poreikis (Coupland, Kristiansen 2011: 29), bet tam tikrų silpstančios bendrinės kalbos ideologijos apraiškų, kai norma tampa daugiacentrė (kuriam ir skleidžiama ne iš vieno galios centro), galima rasti. Šis dinamikos modelis ypač susijęs su padidėjusia migracija ir būdingas daugiakalbėms bei daugiakultūrėms šalims, kuriose perimti vieną sutartą standartą (ypač sakininės formos, įskaitant tartį) vargu ar būtų įmanoma.

Kodėl viešumoje besireiškianti visuomenė nebūtinai orientuojasi į bendrinę kalbą? Bendrinės atmainos raidos priemonių arsenalas pagal paskirtį labiau pritaikytas neutraliajai arba oficialiajai vartosenai. Elektroninė komunikacija skirta daugiausia laisvajam bendravimui, ir tai lemia kitokių, stilistiškai ir funkciškai konotuočių raidos priemonių pasirinkimą. Be to, standartizacijos laikotarpiu bendrinė kalba didžiosios visuomenės dalies buvo vartojama pasyviai, t. y. tik priimama per viešuosius kanalus, bet ne kuriama. Atsiradus poreikiui aktyviai reikštis viešai, dažnai šiam reikalui vartojama įprasta kasdienė (šnekamoji), iki tol turėjusi žemesnį statusą atmaina.

Kaip būdingas destandartizacijos pavyzdys Europoje pateikiama norvegų kalba. Norvegijoje stiprus tarmių statusas net oficialiose situacijose, o vyraujanti kalbos ideologija palaiko regioninius kalbėjimo būdus (plačiau žr. Sandøy 2011: 119–126).

Tam tikra demotizacijos apraiška galima laikyti **substandartizaciją** – substandarto sąveiką su bendrine atmaina, tačiau aiškesnių kriterijų, apibrėžiančių šį procesą, regis, dar nėra išsikristalizavę. Pavyzdžiui, Nyderlandų mokslininkai nesutaria, ar šioje šalyje vyksta bendrinės kalbos substandartizacija (kai bendrinę kalbą stumia substandartas), ar didėjantis variantiškumas ir normų laisvumas reiškia tik bendrinės kalbos normų išplėtimą regioniniais ir socialiniais požymiais (Grondelaers, Van Hout 2011: 117). Jeigu substandartas įsigali greta bendrinės atmainos ir su ja ima konkuruoti, galima sakyti, kad jo plitimas prisideda prie destandartizacijos proceso.

Lietuvoje vykstantiems procesams paaiškinti *substandarto* sąvoka gana paranki (žr. 2 pav.): ji leidžia įvardyti daugiau kaip šimtmetį trukusį tarmių (o XXI a. pradžioje – ir regiolektų) sąveikos su bendrine kalba bei kitomis kalbomis rezultatą.

2 PAV. Lietuvių kalbos substandartas kaip regiolektų ir bendrinės kalbos tarpsluoksnis, paveiktas ir kitų kalbų įtakos⁹

Viešojoje laisvojoje rašytinėje vartosenoje (elektroninėje socialinių tinklų komunikacijoje, tinklaraščiuose ir pan.) fiksuojama daug paplitusių nenorminių variantų, kurių nenormiškumo vartotojai dažniausiai nejaučia ir vartoja juos kaip neutralias raiškos priemones. Substandartas neturi kodifikacijos ir apibrėžtos normų sistemos, tačiau jam priklausančios kalbos reiškiniai yra universalūs, iškylantys virš regiolektų, bendri viešajai vartosenai, tik žemesnio lygmens už bendrinės kalbos normas.

Lietuvoje galima kelti klausimą, ar šis substandartas, kaip ir Nyderlanduose, plečiasi, užimdamas kai kurias bendrinės kalbos vartosenai priklausiusias sritis, ar pati bendrinė kalba įgauna naujų ypatybių, dalį jų perimdama iš substandarto. Kitaip tariant, ar tai, kas šiandien

⁹ Panašius kūgius, diachroniškai aiškindamas Europos kalbų tarmių ir bendrinės kalbos santykius, yra braižęs Peteris Aueris (žr. Auer 2005: 9–28). 2-am paveikslui su autorių sutikimu panaudotas regiolektų žemėlapis (Geržotaitė, Mikulėnienė 2014). Kūgio konstruktas ir miestų koinė taškai – šio straipsnio autorės.

vadinama sakytine „Vilniaus kalba“, kas vartojama rašytinėje žiniasklaidoje, kalbama Seimo posėdžiuose, yra laisvasis bendrinės kalbos stilius ar substandartas, funkcionuojantis už bendrinės kalbos ribų¹⁰?

Pirmuoju atveju, jeigu bendrinė kalba nebepripažįstama kaip prestižinė atmaina, kalbėtume apie destandartizaciją, antruoju, jeigu bendrinė kalba įgauna naujų požymių, – apie demotizaciją. Atsakant į šį klausimą galima remtis esminiu bendrinės kalbos normų požymiu – jų kodifikacija. Taigi, kol substandarto ypatybės nėra kodifikuotos (arba kodifikuotos neigiamai), jų laikyti bendrinės kalbos norma nėra pagrindo. Tose vartosenos srityse, kur bendrinės kalbos normos specialiai nėra palaikomos (tekstas neredaguojamas), plinta substandartas.

Tiesa, pažymėtina, kad polinkio kodifikuoti kai kuriuos substandarto variantus kaip bendrinės kalbos normą esama. Pavyzdžiui, Valstybinė lietuvių kalbos komisija pastaraisiais metais yra aprobavusi anksčiau nelaikytus norma kirčiavimo variantus *asmėniškas*, *-a*, *visuomėniškas*, *-a* (greta *āsmėniškas*, *-a*, *visúomeniškas*, *-a*); žodžių darybos variantus su svetima laikyta priesaga *-iokas*, *-ė* (*klasiokas*, *-ė*, *grupiokas*, *-ė*, *kambariokas*, *-ė*), liberalizavusi skyrybą ir kt. Tai atitinka bendruosius bendrinės kalbos dinamikos požymius postandartizacijos laikotarpiu: kodifikacijos griežtumas kai kuriais atvejais silpsta, kodifikuota norma tampa variantiškesnė.

Tačiau lietuvių kalbos atveju paradoksas tas, kad dėl bendrinės kalbos jaunumo tie visuomenės sluoksniai, kurie turėtų būti jos normų skleidėjai ir platinti bendrinės kalbos etaloną, dažnai patys jo tinkamai neišmoka¹¹. Pavyzdžiui, neperėmę bendrinės kalbos kirčiavimo sistemos, žmonės stebisi, kodėl ši sistema reikalauja skolintus tikrinius žodžius – vardus, pavardes ir pan., kalbant bendrine kalba, kirčiuoti pagal lietuvių kalbos dėsnius – *Natašà*, *Nebraskà*). Mokantiems bendrinę kalbą tokio klausimo iš viso nekyla – sistema veikia automatiškai. Tačiau didžioji visuomenės dalis orientuojasi ne į siekiamąją, o į realiąją normą

¹⁰ Turint galvoje aptariamų procesų naujumą ir sudėtingumą, stebina Giedriaus Subačiaus straipsnis (tiesa, ne mokslinis), kuriame į šiuos procesus pažiūrėta gana vienapusiškai ir supaprastintai, nesiremiant jokiais tyrimais, ir viskas apibendrinama kaip *demotizacija* (dar vadinama ir *demotikavimu*, *demotizavimu*), „bendrinės kalbos plėtimusi“ (Subačius 2019: 8–11).

¹¹ G. Subačius atrodo esąs didelis optimistas, minėtame straipsnyje teigdamas: „Sunku pasakyti, kada didžiuma (daugiau kaip pusė) gimtakalbių lietuvių išmoko šnekėti bendrine kalba, galbūt apie 1970–1980 metus? Tik didžiumai išmokus šnekėti bendrine kalba galima sakyti, kad bendrinė šnekamoji kalba visuomenės priimta, Lietuvoje tapusi dominuojanti.“ (Subačius 2019: 9). Bendrinės tarties ir kirčiavimo sistemą (ne pavienius elementus) paprastai perima tik specialistai (pavyzdžiui, dalis sakytinės žiniasklaidos profesionalų). Autoriaus turima galvoje bendrinė šnekamoji kalba (jos garsinis pavidalas) šiuo atveju greičiausiai vis dėlto yra substandartas.

ir ją vartoja bei perima. Realioji norma viešojoje vartosenoje pastebimai nesutampa su kodifikuotąja, taigi, jeigu mokykla neįdiegia bendrinės kalbos įgūdžių, juos suformuoja aplinka: gimtakalbis iš esmės išmoksta ne bendrinės kalbos, o substandarto.

Štai keletas būdingų įvairių lygmenų substandarto – reališios viešosios normos (bet kodifikuotos neigiamai arba nekodifikuotos kaip bendrinės kalbos norma) pavyzdžių:

- atitrauktinis kirtis (pvz., *Spinòza, Obāma, Kanāda*) arba perėjimas į kitą kirčiuotę dėl priegaidžių niveliacijos (*griežtūs, baltūs, vienūs, su žmona*);
- nenorminiai skoliniai (pvz., *durnas, -a, biškį, jo* (r. „taip“), *OK* (r. „gerai“));
- slengo elementai (pvz., *bele(n)kas, išdurti* („r. apgauti“));
- nenorminės (verstinės) žodžių reikšmės (pvz., *gautis* (r. „pasidaryti, išeiti“), *perspjauti* „pralenkti, pranokti“);
- vertiniai (pvz., *išsireikšti, išsireiškimas, kažkas (kažkur...) tai*);
- nenorminės gramatinės formos (pvz., *du tūkstantis pirmais metais, trys rinkimai, penki metai, mėgiamas, -a* – pastarasis seniai išplito viešojoje vartosenoje už tarminių ribų);
- nenorminė sintaksė (pvz., *šiai dienai* (laiko ribai ar momentui reikšti), *kad* su bendratimi tikslui reikšti).

Lietuvos ypatumas tas, kad į viešąją vartoseną, be regioninių, skverbiasi ir nesisteminiai, lietuvių kalbai svetimi elementai, kurie egzistuoja substandarto sluoksnyje. Tai vartoseną daro dar variantiškesnę. Ši aplinkybė diktuoja atsakymą, kas būtų tuo atveju, jeigu substandartas (kartu ir „Vilniaus kalba“) būtų pradėtas tapatinti su prestižine bendrine kalba ir būtų mėginamas įteisinti kaip naujoji bendrinė atmaina, kuri pakeistų tradicinę bendrinę kalbą (restandartizacijos atvejis). Tokia substandartizuota (restandartizuota) bendrinė kalba netektų sistemiškumo, jos būtų neįmanoma nuosekliai mokyti ir mokytis. Kita vertus, akivaizdu, kad bendrinė kalba gali gyvuoti ir būti vartojama tik tada, jeigu kaičioji jos normos dalis (skirtingai nei normų branduolys) dešimtmečiais nebus konservuojama.

Iš aptartų substandartizacijos ir restandartizacijos atvejų matyti, kad šios bendrinių kalbų dinamikos apraiškos gali peraugti viena į kitą, gali funkcionuoti lygiagrečiai. Tai priklauso nuo kiekvienos kalbos sociolingvistinės situacijos.

Apie bendrinės lietuvių kalbos dinamikos požymius galima kalbėti dar nelabai apčiuopiamai, daugiau hipotetiškai (žr. 3 lentelę).

3 LENTELE. Bendrinės lietuvių kalbos dinamikos požymiai

	Standartiškumo paradigma	Bendrinės lietuvių kalbos dinamikos požymiai
1.	Bendrinės kalbos santykis su kitomis atmainomis	Bendrinės kalbos vietą kai kuriose srityse, ypač medijose, užima kita atmaina (substandartas). Ryški viešųjų sričių informalizacija (žemesnio rango, labiau privačiam bendravimui būdingos kalbos pakėlimas į aukštesnį lygmenį, t. y. šnekamosios kalbos elementų skverbimasis į viešumą). Tradicinė bendrinė kalba išlieka ten, kur yra prižiūrima ir palaikoma: rašytinės kalbos tekstuose – teisės, administraciniuose dokumentuose, taip pat iš dalies mokslo ir švietimo sistemoje (pavyzdžiui, redaguojamose knygose bei vadovėliuose).
2.	Variantiškumas	Akivaizdus variantiškumo didėjimas (dehomogenizacija), vertikalioji ir horizontalioji variantų migracija.
3.	Kodifikacijos strategija	Bendrinės lietuvių kalbos normų kodifikacija „iš viršaus“ tebelieka svarbi oficialiesiems stiliams, kur kalba specialiai prižiūrima, o laisvuosiuose stiliuose į kodifikaciją atsižvelgiama vis menkliau. Peržiūrint kodifikaciją, fiksuojamas didelis bendrinės kalbos normų variantiškumas, normos liberalizuojamos, teigiamai kodifikuojama vis daugiau substandarto reiškinių.
4.	Kalbos ideologijos	Tradicinė bendrinė kalba (tiek rašytiniu, tiek sakytiniu pavidalu) ne visada laikoma prestižiškiausia kalba. Dalies kodifikuotų normų kalbos vartotojai nepriima, jų nesupranta, kartais net iš jų šaiposi, vadina dirbtine kalbininkų sugalvota kalba. Greta tradicinės bendrinės kalbos ideologijos XXI a. antrąjį dešimtmetį iškyla liberaliosios kalbos ideologija, palaikanti substandartizaciją.

Akivaizdu, kad postandartizacijos laikotarpiu galima kalbėti ir apie bendrinės lietuvių kalbos destandartizacijos apraiškas (menkstant tradicinės bendrinės kalbos prestižui¹²), ir apie

¹² Tačiau reikia pripažinti, kad dalies visuomenės lūkesčiai dėl taisykingos bendrinės kalbos vartojimo, pavyzdžiui, interneto žiniasklaidoje, išlieka gana stiprūs (plačiau žr. Miliūnaitė 2018).

viešosios vartosenos sričių, kurių kalba nebėra specialiai prižiūrima, substandartizaciją. Ar substandartas taps naujuoju standartu ir visą šį vyksmą galėsime pavadinti restandartizacija, šiandien spręsti dar per anksti. Be to, neatmestina prielaida, kad rašytinė bendrinė kalba linksta labiau plėtotis pagal demotizacijos modelį, o sakytinė, nepaisant mėginimų ją pateikti kaip „į prestižinę pretenduojančią Vilniaus kalbą“¹³, – pagal destandartizacijos modelį. Tokią prielaidą galima pagrįsti tuo, kad redaguojamose bendrinės rašytinės kalbos srityse išlaikomas tradicinės bendrinės kalbos etalonas, jo mokoma mokykloje, o neredaguojamosiose bendrinės rašytinės kalbos vartojimo srityse į šį etaloną taip pat dar orientuojamasi, tik jis „atmiešiamas“ substandarto (ypač leksikos) elementais. Kitaip yra su viešąja sakytine kalba. Kadangi vieno ryškaus realiai funkcionuojančio bendrinės sakytinės kalbos etalono nėra (galime kalbėti apie pavienes jo apraiškas, kai bendrinės kalbos tarties ir kirčiavimo specialiai išmokstama daugiausia dėl profesinių reikmių), bendrinė viešoji sakytinė kalba stipriai veikiama substandarto, o regiolektai išlieka daugiau ar mažiau stiprūs, sąlygos destandartizacijai susidaro gana palankios.

APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

Dėl įvairių išorinių priežasčių (globalizacijos, visuomenės demokratėjimo, internetizacijos, stiprėjančios migracijos) bendrinė lietuvių kalba, kaip ir kitos Europos bendrinės kalbos, XXI a. pradžioje išgyvena postandartizacijos laikotarpį. Kinta tradicinė bendrinės kalbos samprata, didėja vartosenos variantiškumas, keičiasi visuomenės kalbinės nuostatos ir kalbos ideologijos. Pažymėtini keli šio vyksmo aspektai.

1. Bendrinių kalbų dinamiką galima aprašyti ir palyginti remiantis standartiškumo paradigma, kurią sudaro keturi dėmenys: bendrinės kalbos santykis su kitomis atmainomis, variantiškumas, kodifikacijos strategija ir kalbos ideologijos.

2. Bendrinės lietuvių kalbos kaitos procesams svarbūs keli veiksniai, išskiriantys ją iš kai kurių kitų Europos bendrinių kalbų.

2.1. Nors XXI a. pr. bendrinė lietuvių kalba jau yra išjudėjusi iš tradicinės standartizacijos būvio, bet į postandartizacijos laikotarpį ji pateko būdama dar gana jauna, Jono

¹³ Plg.: „<...> žiniasklaida formuoja supratimą, kas yra standartinė lietuvių kalba. Nors transliuotojai, ypač visuomeninis, oficialiai laikosi bendrinės kalbos standarto, tyrimai rodo, kad eterio kalba iš tiesų yra artimesnė (bet ne tapati) Vilniaus kalbai. <...> Kadangi bendrinei kalbai artimesnė tartis būdinga diktorių bei rimtų laidų vedėjų kalbai, tikėtina, kad keičiantis diktoriaus vaidmens suvokimui ir atsirandant daugiau pramoginio turinio vilnietiškosios kalbos prestižas augs ir toliau.“ (Nevinskaitė 2019: 97).

Jablonskio kodifikuota pačioje XX a. pradžioje. Kiek daugiau kaip šimtas jos normų kodifikacijos ir sklaidos metų dar nebuvo pakankamas laikas šioms normoms visais lygmenimis stabiliai įsitvirtinti išsilavinusiuose visuomenės sluoksniuose, todėl ir dinamika dar nėra įgavusi aiškos krypties.

2.2. Skirtingai nei daugelis kitų Europos kalbų, lietuvių kalba ilgus amžius gyvavo stipraus kitų kalbų spaudimo sąlygomis, nuolatos veikiama kalbų kontaktų. Bendrinės lietuvių kalbos normos per 50 sovietinės okupacijos metų taip pat negalėjo plėtotis natūraliai, nes patyrė didelį rusų kalbos poveikį. Todėl ir bendrinės kalbos vartosenos variantiškumas nevienalytis: variantiškumo paradigmoje esama ir svetimų elementų, iškrintančių iš lietuvių kalbos kaip visumos, sistemos ir normos.

XX a. pab. – XXI a. pr. bendrinė lietuvių kalba dar nėra atsikračiusi rusifikacijos padarinių, kartu patiria konvergenciją su naujomis kalbinėmis sistemomis (daugeliu atvejų su anglų kalba) ir su kitomis pačios lietuvių kalbos atmainomis (regiolektais ir substandartu). Variantiškumas plinta tiek horizontaliai (pačių atmainų viduje), tiek vertikalčiai (variantai migruoja iš vienos atmainos į kitą).

3. Bendrinės lietuvių kalbos raidos ir kalbinių nuostatų tyrimai Lietuvoje dar negausūs (daugiau esama variantiškumo – perceptyviosios dialektologijos požiūriu – bei kalbinių nuostatų nei vartosenos tyrimų), apimantys neilgą laikotarpį ir beveik eliminuojantys pokyčių įvertinimo galimybę. Nors vartosenos stebėsena ir kalbinių nuostatų tyrimai rodo pokyčių esant tiek struktūriniu, tiek kalbos reguliavimo, tiek kalbos ideologijų lygmeniu, bet jais remiantis ir atsižvelgiant į daugiakrypčius veiksnius, kol kas nebūtų atsargu be išlygų kategorizuoti bendrinės lietuvių kalbos dinamikos pobūdį. Yra mėginimų vykstančius pokyčius pritempti prie demotizacijos modelio, tačiau jis neapima visų vienu metu vykstančių procesų.

4. Dabartiniu bendrinės lietuvių kalbos raidos laikotarpiu didėjančią atotrūkį tarp kodifikuotos ir realiosios normos galima aiškinti kaip substandarto – tarpinio sluoksnio tarp regiolektų ir bendrinės kalbos – susiformavimą. Substandartas – iki šiol lietuvių kalbotyroje beveik neaktualizuota sąvoka, tačiau ji gali padėti paaiškinti šių dienų bendrinės lietuvių kalbos dinamiką.

5. Kalbant apie kalbos ideologijų pokyčius, pažymėtina, kad šių vyksmą siekiama nenatūraliai spartinti, viešojoje erdvėje formuojant neigiamas nuostatas tiek dėl tradicinės bendrinės kalbos normų, tiek dėl jos priežiūros institucijų bei valstybės vykdomos kalbos

politikos, o pastaruoju dešimtmečiu – ir apskritai dėl lietuvių kalbos, iškeliant anglų kalbos pranašumus. Tai kelia dvejopą visuomenės nepasitenkinimą: dėl bendrinės kalbos ideologijos, neva stabdančios kalbos pažangą, ir dėl drastiškų kai kurių sociolingvistų bei įtakdarių pareiškimų, už kurių slypi siekis perimti kalbos politikos galios centrus ir liberalizuoti požiūrį į bendrinės kalbos normas bei jų priežiūrą.

6. Europos bendrinių kalbų pokyčių tyrėjai pažymi, kad daugeliu atvejų visuomenės kalbinės nuostatos rodo neabejojant pačių bendrinių atmainų reikalingumu. Bendrasis pokyčių polinkis dažniau matomas ne bendrinės kalbos ideologijos, o kalbos sandaros (vartosenos) lygmeniu. Lietuvių bendrinei kalbai ypač svarbi mintis, kad globalioje pasaulio bendruomenėje nedaug kalbėtojų turinčios kalbės galimybės išgyventi ir plėtotis bei atgimti yra didesnės, jeigu ta kalba turi bendrinę atmainą (Odendaal 2013: 188). Todėl net ir postandartizacijos laikotarpiu bendrinės lietuvių kalbos funkcionavimas ir kaita neturi būti palikti saviraidai.

LITERATŪRA

- Aliūkaitė D., Mikulėnienė D., Čepaitienė A., Geržotaitė L. 2017: *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Ammon U. 2015: On the Social Forces that Determine what is Standard in a Language – With a Look at the Norms of Non-standard Language Varieties. – *Bulletin VALS–ASLA*, 3, 53–67.
- Androutsopoulos J. 2014: Mediatization and Sociolinguistic Change. Key Concepts, Research Traditions, Open Issues. – *Mediatization and Sociolinguistic Change. Linguae & Litterae* 36. J. Androutsopoulos (ed.). Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 3–48.
- Auer P. 2005: Europe's Sociolinguistic Unity, or: A Typology of European Dialect / Standard Constellations. – *Perspectives on Variation. Sociolinguistic, Historical, Comparative*. N. Delbecque, J. van der Auwera, D. Geeraerts (eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 7–42.
- Auer P., Spiekermann H. 2011: Demotisation of the Standard Variety or Destandardisation? The Changing Status of German in Late Modernity (with special reference to south-western Germany). – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. T. Kristiansen, N. Coupland (eds.). Oslo: Novus Press, 161–176.

- Bartsch R. 1985: The Influence of Language Standardization on Linguistic Norms. – *Studia Linguistica* 39(1), 23–50.
- Bergs A. 2012: The Uniformitarian Principle and the Risk of Anachronisms in Language and Social History. – *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. J. M. Hernández-Campoy, J. C. Conde-Silvestre (eds.). Wiley-Blackwell, 80–98.
- Berruto G. 2017: What is Changing in Italian Today? Phenomena of Restandardization in Syntax and Morphology: An Overview. – *Towards a New Standard: Theoretical and empirical Studies on the Restandardization of Italian*. M. Cerruti, C. Crocco, S. Marzo (eds.). Walter de Gruyter Inc., Boston / Berlin, 31–60.
- Cerruti M., Crocco C., Marzo S. 2017: On the Developement of a New Standard Norm in Italian. – *Towards a New Standard: Theoretical and Empyirical Studies on the Restandardization of Italian*. M. Cerruti, C. Crocco, S. Marzo (eds.). Walter de Gruyter Inc., Boston / Berlin, 3–28.
- Coupland N., Kristiansen T. 2011: SLICE: Critical Perspectives on Language (De)standardization. – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. T. Kristiansen, N. Coupland (eds.). Oslo: Novus Press, 161–176.
- Deumert A. 2010: *Imbodela Zamakhumsha* – Reflections on Standardization and Destandardization. – *Multilingua* 29, 343–264.
- Deumert A., Vandenbussche W. 2003: Standard Languages: Taxonomies and Histories. – *Germanic Standardizations. Past to Present*. A. Deumert, W. Vandenbussche (eds.). Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–14.
- Geržotaitė L., Mikulėnienė D. 2014: Geolektų ir regiolektų formavimasis Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas* (žemėlapiai ir jų komentarai), sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, XIII žemėlapis ir komentaras (sp. įklija).
- Geeaerts D. 2001: Everyday Language in the Media: The Case of Belgian Duch Soap Series. *Sprache im Alltag. Beiträge zu neuen Perspektiven in der Linguistik. Herbert Ernst Wiegand zum 65. Geburtstag gewidmet*. A. Lehr, M. Kammerer, K. P. Konerding, A. Storrer, W. Wolski, C. Thimm (eds.). Berlin / New York: Walter de Gruyter, 281–291.
- Ghyselen A.S., Delarue S., Lybaert Ch. 2016: Studying Standard Language Dynamics in Europe. – *Taal en Tongval* 68 (2), 75–91.

- Grondelaers S., Van Hout R. 2011. The Standard Language Situation in the Netherlands. – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. T. Kristiansen, N. Coupland (eds.). Oslo: Novus Press, 113–118.
- Haugen E. 1966: Dialect, Language, Nation. – *American Anthropologist*, New Series 68(4), 922–935. Prieiga internete: https://alogro.files.wordpress.com/2010/05/haugen_1_d_n.pdf (žiūrėta 2019 11 20).
- Hernández-Campoy J. M., Villena-Ponsoda J. A. 2009: Standardness and Non-standardness in Spain: Dialect Attrition and Revitalization of Regional Dialects of Spanish. – *International Journal of the Sociology of Language* 196–197, 181–204.
- Kardelis V. 2016: Septyni lietuvių dialektologijos žingsniai. – *Lietuvių kalba* 10. Prieiga internete: www.lietuviukalba.lt.
- Kristiansen T. 2016: Contemporary Standard Language Change: Weakening or Strengthening? – *Taal en Tongval* 68 (2), 93–117.
- Leonard S. P., Árnason K. 2011: Language Ideology and Standardisation in Iceland. – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. T. Kristiansen, N. Coupland (eds.). Oslo: Novus Press, 91–96.
- Miliūnaitė R. 2009: *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Miliūnaitė R. 2017: Dėl terminų *standartizacija*, *norminimas* ir *kodifikacija* santykio dabartinėje norminamojoje kalbotyroje. – *Bendrinė kalba* 90, 1–33. Prieiga internete: http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/90/Miliunaite_BK_90_straipsnis.pdf.
- Miliūnaitė R. 2018. *Kalbos normos ir jų savireguliacija interneto bendruomenėje* [Language Norms and their Self-Regulation in the Internet Community]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Nevinskaitė L. 2019: Nes taip kalba žurnalistai: kaip radijas ir TV veikia lietuvių kalbos pokyčius. – *Darbai ir dienos* 71, 83–100.
- Nuolijärvi P., Vaattovaara J. 2011. De-standardisation in Progress in Finnish Society? – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. T. Kristiansen, N. Coupland (eds.). Oslo: Novus Press, p. 67–74.
- Odendaal G. 2013: Restandardisation Defined as Democratising Language Planning. – *Stellenbosch Papers in Linguistics Plus* 42, 183–203. Doi: 10.5842/42-0-165.

- Pupkis A. 2019: Ypatingoji Vilniaus miesto tartinis – fikcija ar tikrovė? – *delfi.lt*, rugsėjo 5 d. Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/miestai/vilnius/ypatingoji-vilniaus-miesto-tartinis-fikcija-ar-tikrove.d?id=82170237> (žiūrėta 2019 11 20).
- Ruettei T., Ehretii K., Szmeccsanyi B. 2016: A Lectometric Analysis of Aggregated Lexical Variation in Written Standard English with Semantic Vector Space Models. – *International Journal of Corpus Linguistics* 21 (1), 48–79.
- Sandøy H. 2011: Language Culture in Norway: A tradition of Questioning Standard Language Norms. – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. T. Kristiansen, N. Coupland (eds.). Oslo: Novus Press, 119–126.
- Smakman D., Barasa S.N. 2016: Defining 'Standard': Towards a Cross-cultural Definition of the Language Norm. – *Prescription and Tradition in Language. Establishing Standards across Time and Space*. I. Tieken-Boon van Ostade, C. Percy (eds.). Bristol/Buffalo, NY/Toronto: Multilingual Matters, 23–38.
- Stoeckle P., Svenstrup Ch. H. 2011: Language Variation and (De-) standardisation Processes in Germany. – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. T. Kristiansen, N. Coupland (eds.). Oslo: Novus Press, 83–90.
- Subačius G. 2019: Bendrinės lietuvių kalbos demotikavimo etapas. – *Kultūros barai* 5, 8–11.
- Vaicekauskienė L., Čičirkaitė R. 2011: Vilniaus klausimas bendrinės lietuvių kalbos sampratose: metalingvistinių vilniečių komentarų tyrimas. – *Darbai ir dienos* 56, 57–76.
- Vogl U. 2012: Multilingualism in a Standard Language Culture. – *Standard Languages and Multilingualism in European History (Multilingualism and Diversity Management)*. M. Hüning, U. Vogl, M. Olivier (eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 1–44.

Gauta 2019 12 09

Priimta 2019 12 30

STANDARD LITHUANIAN IN THE CONTEXT OF POST-STANDARDIZATION OF EUROPEAN LANGUAGES

Summary

During the past few decades, the European languages and their standard varieties have experienced significant changes. The reasons of these changes (due to the political, social, economic, cultural development of European countries) are common: globalization, democratization and internetization, as well as different intensity and directions of migration.

Unsurprisingly, researchers of the European languages show considerable interest in the development of standard languages and changes in their relationship with non-standard varieties. There are a lot of theoretical and empirical studies of the convergence processes of these varieties.

Standard language is usually defined by the following attributes: commonality to society as a whole, homogeneity of norms, stable codification and prestige. Thus the scope of issues related to the dynamics of standard languages is broad:

- 1) changing relation with other varieties of the national language,
- 2) increasing or decreasing variability of public usage (especially mass-media),
- 3) changing the nature of the codification of standard language norms,
- 4) changing the ideology and prestige of the standard language,
- 5) relation between changes in usage and language ideologies.

The European standard languages are experiencing two-fold (structural and ideological) changes in different degree. In the level of usage variability and colloquialization increases, in the level of language ideology prestige of the standard language weakens or a new standard forms. According to these changes various models of the post-standardization period of standard languages are being developed, such as destandardisation, demotization, restandardisation, ect. At the same time, it should be taken into account the fact that “specific nature of these language dynamics differs from nation to nation, dependent on the (historical) context” (Ghyselen et al. 2016).

The development of standard Lithuanian has several specific features. First, its norms could not develop naturally within 50 years of Soviet occupation as they experienced a

significant impact of the Russian language and currently they are influenced by the English language and its growing prestige. Second, standard Lithuanian entered the post-standardisation process rather young in comparison with some other European standard languages (it was codified by Jonas Jablonskis in the very beginning of the 20th century). During the current development period, the gap between codified norms and real usage is growing and it can be treated as the formation of a substandard variety – an intermediate layer between regiolects and standard language. The concept of substandard was almost not being employed until now in the Lithuanian linguistics, but it can help to explain current dynamics of standard Lithuanian. Studies in this field in Lithuania are still rather fragmented and it would not be reasonable to categorize the dynamics of standard Lithuanian according to one concrete model. Although there are attempts to adapt the ongoing changes to the demotization model (when the standard language ideology stays intact and the usage becomes more and more informalized), this does not include all processes that are currently in progress.

KEYWORDS: standard language, standardization, post-standardization, destandardization, demotisation, sociolinguistics, language ideologies.

RITA MILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

rita.miliunaite@lki.lt